

Олександр САФІН

доктор психологічних наук,
професор, професор
кафедри військової педагогі-
ки
та психології Військового
інституту Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНУ БРЕХНІ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОНЦЯ

Розглянуто концептуальні підходи до вивчення та психологічної діагностики неправдивої інформації у професійній діяльності правоохоронців. Проаналізовано функції та етапи дезінформації, запропоновано рекомендації для практичних працівників.

Рассмотрены концептуальные подходы к изучению и психологической диагностике лжи в профессиональной деятельности сотрудников правоохранительных органов. Проанализированы функции и этапы дезинформации, предложены рекомендации для практических работников.

The concept approaches as to examining and psychological diagnostics of the untruthful information in the professional activities of the staff of the law enforcement bodies are considered. The functions and stages of misinforming are analyzed, some recommendations are proposed for the practical officers.

Ключові слова: неправда, обман, брехня, соціальна взаємодія, дезінформація.

Ключевые слова: ложь, обман, вранье, социальное взаимодействие, дезинформация.

Keywords: lie, deception, untruth, social cooperation, misinforming.

У психологічних роботах, присвячених вивченню феномену брехні, виникла термінологічна багатозначність у його описі та визначенні ("неправда", "обман", "брехня", "напівправда" та ін.).

Використовується також термін "дезінформація", під яким розуміють особливий вид неправди, змістом якого є навмисне введення одним із суб'єктів в оману іншого суб'єкта шляхом цілеспрямованого доведення до нього свідомо неправдивої інформації. Співвідносячись із поняттям "неправда" як часткове із загальним, дезінформація має нейтральніший характер з погляду моральної оцінки. Це дозволяє, по-перше, включити до проблематики досліджень цього феномену ширший спектр соціальних і соціально-психологічних явищ, по-друге, врахувати його моральний і процесуальний аспекти в експериментальній площині.

Аналіз досліджень із проблем неправди (Ж. Дюпра, В. В. Знаков, Л. Леві, О. Липманн, О. Р. Лурія, К. Мелітан, С. Петропавлівський, О. Фрай та ін.) засвідчив, що є різні підходи до розуміння цього феномену. По-перше, неправда трактується як певний учинок суб'єкта, в якому відображаються його моральна свідомість і ставлення до етичних норм; по-друге, як сукупність деяких дій дезінформатора; по-третє, як зазіхання на права іншого суб'єкта, що дуже часто засуджується мораллю, а іноді переслідується законом; по-четверте, як особливий акт психічної діяльності, соціальної поведінки і спілкування людей, який кваліфікує її як психологічний і соціально-психологічний феномен.

Останні дослідження неправди здійснювалися переважно на індивідуально-психологічному рівні [1–3; 5 та ін.]. Оскільки неправда як феномен соціального життя людей виникає в умовах взаємодії конкретних суб'єктів і впливає на їхні взаємини, її необхідно вивчати насамперед з позицій соціальної психології. Причому психологічне дослідження неправди в міжособистісному спілкуванні має включати аналіз змісту й характеру взаємин його учасників і динаміку їх взаємодії. Одним із таких аспектів є маніпуляція [4; 6].

У сучасній науковій літературі важливість вивчення соціально-психологічного аспекту неправди нерідко лише декларується. У конкретних дослідженнях, як правило, враховується лише рольова диспозиція учасників дезінформаційного спілкування (наприклад, "оперативний співробітник – об'єкт оперативної зацікавленості"). При цьому не береться до уваги той факт, що суб'єкта дезінформації можуть пов'язувати з особою, яку дезінформують, та інші

відносини, що виходять за межі рольових і нерідко впливають на конкретні прояви неправди. Що ж стосується динаміки розвитку спілкування брехуна з об'єктом неправди після реалізації помилкового повідомлення, то це питання взагалі майже не вивчене. Неправда в багатьох дослідженнях представляється у вигляді одномоментного акту, який не впливає на подальшу взаємодію брехуна й об'єкта неправди аж до її розкриття.

Індивідуально-психологічний підхід, у межах якого були проведені основні дослідження неправди, вочевидь не дозволяє всебічно розкрити цей феномен у його зв'язках із соціальними і між-особистісними відносинами, що обумовлює достатньо обмежену теоретичну і прикладну цінність результатів, отримуваних на цій основі. Вивчення соціально-психологічних аспектів дезінформації як виду неправди може мати значення не лише для глибшого розуміння її психологічної природи, а й для уточнення закономірностей міжособистісного спілкування, частиною якого вона є. Цим визначається наукова значущість досліджень дезінформації під час міжособистісного спілкування, у тому числі в сфері правоохоронної діяльності [7].

Вимоги до дослідження дезінформації мають бути такими: реальна ситуація спілкування; контекст конкретних суспільних і міжособистісних відносин взаємодіючих осіб; рівень суб'єкт-су-б'єктної взаємодії; урахування динаміки розвитку спілкування і взаємин; з позицій сучасної психологічної науки, включаючи використання її понятійного апарату і методичного інструментарію. Соціально-психологічний аналіз конкретних епізодів дезінформації, описаних у психологічній літературі, дозволяє визначити причини й умови її виникнення під час спілкування, типові форми поведінки дезінформатора і того, хто є його жертвою, розкрити динаміку розвитку їх взаємодії. Вихідним пунктом дезінформації є відображення дезінформатором дійсного або уявного протиріччя в його актуальних для певної ситуації відносинах із партнером по спілкуванню. Причому характер цього протиріччя такий, що його відкрите вирішення є не вигідним для дезінформатора. Водночас подолання цього протиріччя за рахунок цілеспрямовано створеної омани партнера по спілкуванню збільшує, на думку дезінформатора, ймовірність

запобігання небажаним наслідкам або, навпаки, досягнення бажаного результату. Породження дезінформації залежить не лише від усвідомлення правоохоронцем її суб'єктивної необхідності. Важливого значення набувають соціальні, соціально-психологічні та інші умови безпосереднього спілкування з потенційним об'єктом дезінформації та поведінки останнього в цій ситуації: в одних випадках вони стимулюють, в інших – перешкоджають виникненню дезінформації.

На етапі здійснення дезінформації спілкування суб'єктів набуває суперечливого характеру: на тлі вихідних взаємин осіб (дружніх, нейтральних та ін.) об'єктивно виникають і розвиваються їх приховано конфліктні стосунки, пов'язані з прагненням дезінформатора уникнути викриття. Дезінформація, яка є складником спілкування, включається в реалізацію властивих йому функцій: інформаційно-комунікативної, регуляційно-комунікативної та афективно-комунікативної. Своєрідність цих функцій у ситуації дезінформації виявляється в такий спосіб: по-перше, ціле-спрямовано повідомляючи партнерові по спілкуванню неправдиві дані, дезінформатор тим самим включає до змісту спілкування особливий вид інформації, що свідомо спотворює об'єктивну реальність. По-друге, дезінформатор так чи інакше впливає на його поведінку, яка починає детермінуватися створеними в нього помилковими установками й орієнтирами. І сам дезінформатор змушений корегувати свою поведінку під впливом експектацій партнера, що виникли в того на основі сприйнятої помилкової інформації. Це призводить до зміни характеру взаємодії партнерів по спілкуванню в цілому. По-третє, привнесена в їхню взаємодію дезінформація змінює емоційний стан учасників спілкування.

Найбільше значення для міжособистісного спілкування представляє регулятивна функція дезінформації. Вона полягає в тому, що особа, дезінформуючи партнера по спілкуванню, намагається вплинути на його сприйняття та поведінку і внаслідок цього реалізувати свої цілі. Завдяки викликаній омані партнера по спілкуванню дезінформатор може на якийсь час уникнути конфлікту з ним або навіть забезпечити поліпшення взаємин. У випадку розкриття дезінформації її вплив на поведінку і взаємодію партнерів є іншим: найчастіше їх спілкування стає конфліктним, що супроводжується

відповідними змінами в поведінці і взаєминах його учасників. Дезінформація впливає на спілкування також через прямий або непрямий вплив на самого дезінформатора: вводячи в оману партнера по спілкуванню, вона здобуває додаткову, раніше не існуючу для неї мету – уникнути викриття.

Узагальнення виявлених теоретичних положень та емпіричних фактів дозволяє розвинути й уточнити уявлення про регулятивну функцію дезінформації під час міжособистісного спілкування. Під її впливом змінюються поведінкові характеристики дезінформатора й об'єкта дезінформації, а також характер і зміст їх спілкування і взаємин. Найважливіша зміна у взаєминах – поява латентної конфліктності. Регулятивний вплив дезінформації на процес спілкування не обмежується моментом повідомлення помилкової інформації, а має пролонгований характер, визначаючи подальший розвиток процесу міжособистісного спілкування.

Одним із соціально-психологічних механізмів впливу дезінформації є так званий "дезінформаційний полон". Суть його полягає в тому, що через збереження в очах партнера свого помилкового образу дезінформатор іноді змушений діяти всупереч власним інтересам, тобто стає фактично "заручником" створеної ним самою ситуації. У випадку викриття дезінформатора його партнером регулятивна роль дезінформації виявляється в переході конфлікту між ними з прихованої форми у відкриту та подальших змінах характеру їх спілкування.

Список використаних джерел

1. Галімов Ю. А. Психологічне прогнозування надійності діяльності офіцерів оперативно-розшукових підрозділів Державної прикордонної служби України : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09 / Ю. А. Галімов. – Хмельницький : Нац. акад. держ. прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, 2004. – 147 с.
2. Данчук М. Д. Психологічні особливості виникнення і подолання корупційного делікту правоохоронців: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09 / М. Д. Данчук. – Хмельницький : Нац. акад. Держ. прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, 2007. – 170 с.
3. Кравченко О. В. Психологічні особливості шахрайства : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09 / О. В. Кравченко. – Х. : Харків. нац. ун-т внутр. справ,

200

2005. – 134 с.

4. Матеюк О. А. Психологічний вплив командира на підлеглих у військово-професійній діяльності : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.09 / О. А. Матеюк. – Хмельницький : Нац. акад. держ. прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, 2006. – 366 с.

5. Олексієнко С. Б. Психологічні особливості інтерпретації невербальної поведінки особистості, яка здійснює протиправну діяльність : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09 / С. Б. Олексієнко. – Хмельницький : Нац. акад. Держ. прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, 2004. – 152 с.

6. Радкович І. М. Психологічні особливості формування антиманіпуляційних психологічних настанов у майбутніх офіцерів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09 / І. М. Радкович. – К. : Нац. акад. Служби безпеки України, 2008. – 195 с.

7. Сафін О. Д., Шимко В. А. Про деякі методичні особливості проведення тренінгу діагностування правоохоронцями неконгруентної поведінки об'єктів професійної заінтересованості // Третья Международная науч.-практ. конф. "Психологические тренинговые технологии в правоохранительной деятельности: научно-методические и организационно-практические проблемы внедрения и использования, перспективы развития" (26–27 мая 2007 года, г. Донецк ; Донецкий юрид. ин-т МВД Украины).

Стаття надійшла 20.11.2009.